

Олена Терещенко

ДО ПИТАННЯ ПРО ДОШЛЮБНІ СЕКСУАЛЬНІ СТОСУНКИ В СЕРЕДОВИЩІ УКРАЇНСЬКОЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ СІЛЬСЬКОЇ МОЛОДІ (ПЕРША ПОЛОВИНА ХІХ ст.)

У статті розглядається одне з дискусійних питань вітчизняної історичної науки - морально етичний бік взаємин у середовищі сільської молоді та ставлення громади до дошлюбних сексуальних стосунків. Наголошується, що хоча втрата дівчиною цноти до весілля і осуджувалася, але у повсякденному житті цей факт не був великою рідкістю, про що, зокрема, свідчать і архівні документи. Дівчина також могла приховати втрату нею цноти або покаятися і цим уникнути ганебних санкцій. Досить вільним стосункам у середовищі молоді сприяли і вечорниці.

Питання про морально-етичний бік взаємин у середовищі української сільської молоді протягом різних історичних періодів, і у ХІХ столітті зокрема, досі залишається дискусійним у вітчизняній історіографії. У багатьох етнографічних працях, особливо загального характеру, наголошується на високій моральності української молоді і стверджується про неприпустимість будь-яких сексуальних стосунків до шлюбу. Без опори на документальні джерела популяризується думка, що стосунки між парубками і дівчатами навіть під час спільних гулянь були виключно платонічними.

Іншої думки дотримуються українські дослідники, які безпосередньо займаються вивченням становища жінки в українському селі та гендерними проблемами. Зокрема, Марія Маєрчик наголошує, що дошлюбні сексуальні стосунки не були такою вже рідкістю в українському селі, особливо під час вечорниць, де хлопці та дівчата залишалися на спільну ночівлю. Аналогічну думку ще у вісімдесятих роках ХХ ст. висловила російська дослідниця Тетяна Бернштам у своїй роботі «Молодєжь в обрядовой жизни русской общины»¹.

Однак слід наголосити, що ступінь свободи у стосунках між молодими людьми напряму залежав від суспільної думки. В різних місцевостях і навіть у різних селах оцінка дошлюбних сексуальних стосунків могла дуже різнитися. Найбільш „демократично” на таке явище дивилися у північних губерніях Російської імперії. Тут шлюбний вік був найвищим² і, як свідчать записи етнографів, не було дивиною, коли дівчина виходила заміж вже з дитиною. Це навіть могло бути своєрідною перевагою, адже означало, що дружина здатна до народження здорових дітей³. На нашу думку, у такому явищі простежуються яскраві пережитки дохристиянського світогляду.

У цій статті ми, спираючись на дані етнографічних, фольклорних джерел та документальні матеріали Державного архіву Чернігівської області, спробуємо проаналізувати, чи були поширені в середовищі сільської молоді дошлюбні сексуальні стосунки, а також визначити ставлення громади до такого явища.

Перш за все слід наголосити, що головним місцем неформального спілкування парубків та дівчат були традиційні молодіжні зібрання – вечорниці, досвітки,

---

© Терещенко Олена Анатоліївна – магістр історії, пошукувач кафедри всевітньої історії ЧДПУ.

вулиця тощо. Етнографи зазначають, що навіть найсуворіші батьки не могли заборонити своїм дітям відвідувати вечорниці, адже це був звичай, усталений віками. В Україні дітвара починали відвідувати вечорниці з 13 – 15 років і саме тут отримували перший досвід інтимного спілкування із протилежною статтю⁴.

Питання про ступінь сексуальної свободи на вечорницях обговорювалося як українськими, так і російськими етнографами починаючи з XIX століття. Факт спільної ночівлі дівчат та парубків під час цих гулянь не відкидав ніхто, однак далі думки розходилися. Деякі дослідники зазначали, що „до гріха не доходило”, тобто все обмежувалося максимум пестощами та поцілунками. Такої думки, зокрема дотримувалася російська дослідниця М. Громико⁵. Деякі дослідники XIX ст. писали, що на вечорницях не допускали інтимних стосунків⁶, хлопці і дівчата нібито просто поруч лежали.

Натомість Марія Маєрчик у своїй статті про дошлюбні сексуальні стосунки в українській традиції наголошує, що спільне спання парубків та дівчат на вечорницях було далеко не таким безневинним. Дослідниця пише, попри численні твердження, що молоді люди тільки поряд лежать, джерела свідчать про інше. Очевидно, фізичне зближення зазвичай відбувалося після більш тривалих взаємин хлопця і дівчини. Авторка цитує етнографічні записи XIX ст., у яких так описується інтимна близькість хлопця і дівчини: „Користуючись поміченою прив'язаністю дівчини, парубок добивається ще більшого зближення, відчуває її груди і статевий орган і нарешті „полое”: так називається особливий спосіб статевого акту без позбавлення невинності”. На Київщині такий дошлюбний секс називався „притула”. Дослідниця наводить таку цитату із праці Марка Грушевського: „Він вилазить на неї і стулюють тоді вони животи з животами і дужче б що робили, та й те, й друге, бояться слави... більш нічого і не роблять, а тіко граються, усе він здержується, щоб не пробить таки...” Загалом, пише Марко Грушевський, дівчата не відмовляли парубкам у „притулі”⁷.

Про досить вільну поведінку молоді під час вечорниць пишуть і російські етнографи. Зокрема, Т.А. Бернштам наводить приклади таких стосунків, коли пари після загального гуляння десь усамітнюються. Таке спостерігалось в Орловській, Калузькій, Рязанській та інших губерніях⁸.

Російський дослідник Юрій Семенов, описуючи пережитки первісних обрядів у селянському середовищі у XIX столітті, звертає увагу на так звані „гаски”. Молодь на вечорницях гасила світло і, як згадують деякі інформанти, „починався свальний гріх”. Деякі історики пишуть, що подібне явище з'являється лише наприкінці XIX ст. під впливом міської культури, яка, мовляв, розбещувала селянське середовище. На протигагу їм, Ю.Семенов зазначає, що гаски носять сліди архаїчних обрядів і виникли вони значно раніше XIX ст., навпаки, у XIX ст. цей звичай уже поступово зникав⁹.

З усього вищесказаного можна зробити висновок, що хоча інтимні стосунки і мали місце, однак і парубок, і дівчина намагалися бути обережними, бо втрату цноти, якщо після цих „ігор” вона все-таки відбувалася, ще можна було якось приховати, а народити до шлюбу в українському селі вважалося великою ганьбою для дівчини та її родини.

Тепер розглянемо питання про втрату дівчиною цноти до весілля. Дослідники, які відкидають можливість дошлюбних сексуальних стосунків в українському селі, згадують так званий обряд „комори”. Він проводився під час першої шлюбної ночі і мав перевірити, чи зберегла дівчина цноту до весілля. Однак і тут є певні нюанси. На початку сімдесятих років XIX століття А.Ф. Кістяківський, уродженець Чернігівщини, зазначав, що цей обряд відноситься „к обычаям ныне исчезнувшим”, тож можемо припустити, що його побутування тут уже в середині XIX століття перестало бути таким розповсюдженим¹⁰. Також етнографи зазначають, що дівчина могла уникнути ганьби, знаючи, що втратила цноту. Для цього вона мала зізнатися в цьому та попросити пробачення у всіх присутніх. Якщо під час комори виявлялося, що дівчина не зберегла цноти, її вину міг взяти на себе наречений¹¹.

Очевидно, таке відбувалося, якщо саме він схилив дівчину до втрати цнотливості. І в першому, і в другому випадках весілля й далі відбувалося за тим же сценарієм, ніби наречена була незайманою. Також не можна відкидати і можливості того, що дівчині вдавалося схитрувати під час обряду і приховати те, що вона вже не є незайманою. Про це, зокрема, говорять і російські етнографи ¹².

Однак, якщо втрата дівчиною цноти все-таки виявлялася саме під час весілля, то це тягнуло за собою досить жорстокі санкції. Наречений мав право побити наречену нагайкою, крім того, родичів молодої, і особливо батька і матір, прилюдно ганьбили. За описом цього обряду в Чернігівській губернії матері нареченої надягали на шию хомут. Також батькам молодої підносили тараню ¹³. Взагалі, родичі та гості з боку нареченої намагалися швидше залишити весілля, бо гості нареченого влаштовували їм всілякі капості, наприклад, вимашували дьогтем вози ¹⁴.

Аналогічна ситуація існувала й у центральних російських губерніях. У Воронежській губернії ще у 80-і роки XIX ст. існував звичай „піднімати молодих” після першої шлюбної ночі. Молода в одній сорочці вставала з ліжка, аби привітати свекруху та рідню нареченого ¹⁵. Однак дослідники зауважують, що у промислових районах такі звичаї зникають, і незайманість нареченої не є обов'язковою.

Зауважимо також, що сам обряд „комори” по всій Україні і зокрема на Чернігівщині супроводжувався досить відвертими піснями еротичного змісту. Звичайно, вони були різними, в залежності від того, чи була наречена „чесною” чи ні, але сексуальний підтекст був досить яскравим. Наприклад, у Сосницькому повіті, вклавши молодих у коморі, співали таке:

*Рак по бережку лазе,
Щуку-рибоньку разе:
„Моя щученько, моя рибонько!
Розстав ніжки,
Як коза ріжки” ¹⁶...*

Наречений, яка втратила цноту до весілля, свахи співали:

*Їли кашу круп'яну,
Взяли дівку подрану.
Їли кашу не впрілу,
Взяли дівку не цілу... ¹⁷*

Крім того, слід також зазначити, якщо наречена виявлялася незайманою, то її сорочку із відповідними доказами демонстрували гостям і вішали у хаті на найпомітнішому місці. А інколи гості з цією сорочкою, співаючи, бігають по хаті і навіть їздять по селу. Етнографи XIX століття називали ці витівки „безобразними оргіями” ¹⁸.

В описаних вище весільних обрядах яскраво проявляється подвійна мораль, яка панувала в традиційній українській культурі по відношенню до сексуальних стосунків. З одного боку, наречену засуджували за втрату цноти, а з іншого, влаштовували відверто непристойні забави, прославляючи її невинність. Крім того, традиції спільного спання хлопців та дівчат залишали небагато надії, що дошлюбні взаємини будців цілком безневинними. Також слід зауважити, що збереження невинності хлопцем хоча і передбачалося в ідеалі, але ніяк не могло бути перевірене. Етнографи зазначають, що більше половини парубків в українських селах не зберігали невинності до весілля ¹⁹.

Для порівняння наведемо загальну статистику справ про перелюб по Російській імперії у 1850 році, врахувавши гендерний аспект. Ці дані у своїй статті наводить американський дослідник Грегорі Фріз, користуючись матеріалами духовних консисторій. Усього таких справ було розглянуто 346, що становило 41% усіх справ, що проходили по духовному відомству ²⁰. При цьому у 281 справі відповідачами виступали жінки і лише у 65 чоловіки ²¹.

Звертаючись до документальних матеріалів, зазначимо, що в досліджуваному питанні ми спиралися на документи фонду Чернігівської палати кримінального

суду Чернігівської губернії²², однак зауважимо, що окремо взяті судові матеріали все-таки не можуть дати повної картини. Адже до суду справа потрапляла зазвичай лише тоді, коли дівчина народжувала позашлюбну дитину, а найчастіше, коли намагалася її вбити. За період 30-х – 50-х років XIX ст. у фонді відклалося 19 справ, які стосуються незаконного співмешкання і перелюбу, 16 із них – про вбивство позашлюбних дітей. У 8 випадках у вбивстві новонароджених звинувачувалися саме незаміжні дівчата. Прослідкуємо деякі особливості. У більшості випадків дівчата мали вік за 20 років²³, лише в одній справі – 19 років²⁴. За українськими традиціями, вони вже перейшли граничну межу шлюбного віку і ризикували залишитися старими дівами (шлюбний вік в Україні 16-18 років)²⁵. Тож можемо припустити, що в такій ситуації легше було маніпулювати ними, обіцяючи одружитися. Тим більше, що в одному з випадків дівчина прямо заявляє, що звабник обіцяв взяти її заміж²⁶. Також зазначимо, що більшість цих дівчат проживали з батьками, у цілком благополучних родинах, а за свідченнями односельців, були „поведінки гарної”. Тобто якби, втративши цноту, вони не завагітніли, сільська громада не вважала б їхню поведінку аморальною, бо довести факт втрати цноти та дізнатися межі близькості хлопця та дівчини не завжди було можливо.

За даними статистики, вже на 90-і роки XIX століття кількість незаконних дітей у Чернігівській губернії нараховувала 2,07%. У цей же період у Воронежській, Орловській та Тульській губерніях цей відсоток становив 1,02; 1,31 та 1,30 відповідно²⁷. В цілому по Російській імперії це були відносно невеликі показники, особливо у порівнянні із промисловими губерніями, а також північним регіоном. Однак дослідники зауважують, що в XIX столітті кількість незаконнонароджених значно збільшилася, якщо у XVIII ст. категорією ризику були переважно солдатки, то у XIX ст. до неї належали вже й інші категорії сільського населення²⁸.

Втім, питання про кількість серед матерів незаконних дітей саме незаміжніх дівчат наразі є досить складним і потребує окремого дослідження по кожному окремо взятому регіону і навіть населеному пункту. Наприклад, у селі Ново-Животинне Воронежської губернії позашлюбні діти становили лише 0,63%²⁹, тоді як в цілому по губернії кількість незаконнонароджених була 1,02%.

Публічність міжособистісних стосунків сільського населення загалом і в середовищі молоді зокрема зумовлювала досить суворий контроль за ними з боку громади. Дослідники сходяться на думці, що у ставленні громади до дошлюбного сексу існувала подвійна мораль. З одного боку, всі знали про досить вільні стосунки під час вечорниць і не засуджували їх, бо так робилося віками. З іншого, дівчина, яка не змогла зберегти цноти, все ж таки засуджувалася, якщо цей її гріх ставав відомим громаді. Особливо жорсткими могли бути санкції в разі народження позашлюбної дитини. Втім, як правило, вступаючи з парубком у статеву близькість, дівчина все-таки розраховувала на майбутній шлюб. Про це свідчать і записи етнографів. Так, О.П. Семенова-Тянь-Шанська зазначала, що зваблення дівчини хлопцем найчастіше відбувається саме з обіцянками майбутнього шлюбу³⁰.

Слід також наголосити, що, наприклад, в Суразькому повіті Чернігівської губернії (там проживали здебільшого етнічні білоруси та росіяни) втрата дівчиною цноти не вважалася перепоною до весілля. До втрати незайманості ставилися цілком ліберально³¹. Оксана Кісь пише про те, що на Поліссі і Полтавщині ставлення до дівчини-покритки було лояльнішим, ніж у Західній Україні. Вона не виключалася із життя громади, хоч і відносилася до маргінальних категорій. Наприклад, таких, як солдатки чи старі діви³².

Однак, можемо припустити, що серед незаміжніх дівчат своєю категорією ризику ставали ті, які уже вийшли за межі шлюбного віку. Перспектива залишитися старими дівами могла штовхнути їх на необдумані кроки. Адже ставлення громади до дівчини, яка не вийшла заміж, також було досить настороженим, а подекуди і негативним.

Етнографічні та документальні матеріали доводять наявність дошлюбних

сексуальних стосунків у середовищі сільської молоді. Їхня розповсюдженість могла залежати від суспільної думки даного регіону та віку молодих людей. Щодо релігійності, яка, на думку деяких істориків, мала б стримувати статеві потяги молоді, то можемо припустити, що деякі еротичні ігри, та ж сама „притула”, розглядалися як неповноцінний статевий акт, і відповідно гріх в уявленні молодих людей був значно меншим. На вечорницях, і особливо під час різноманітних гулянь, наприклад, на Масляну, розігрувалися безліч ігор відверто еротичного змісту. Наявність в українській традиції чималого корпусу сороміцьких пісень, багато з яких були в тому числі невід’ємною складовою весільних і передвесільних обрядів³³, теж дозволяє припустити, що сексуальна тема в народній культурі не була табуованою. Втім, зауважимо, що перш за все це стосується певних різновидів святкової культури. Бо у повсякденному житті та на людях спілкування молоді все ж таки трималося у суворох моральних рамках. Вечорниці теж виступали певним різновидом святкової культури і саме тому поведінка під час цих зібрань відрізнялася від усталених моральних норм.

1. Бернштам Т.А. Молодёжь в обрядовой жизни русской общины XIX – нач. XX в. – Л., 1988. – С. 243.
2. Там само. – С. 47.
3. Там само. – С. 51.
4. Кись О. Гендерные особенности брачного выбор в украинском селе кон. XIX – нач. XX вв. // http://linguistics.kava.kiev.ua/publications/2005/04/23/gendernye_osobennost_46.html
5. Громько М. Традиционные нормы поведения и формы общения русских крестьян XIX в. – М., 1986.
6. Сумцов Н.Ф. Досветки и посиделки // „А се грехи злые, смертные...”. Русская семейная и сексуальная культура глазами историков, этнографов, литераторов, фольклористов, правоведов и богословов XIX – нач. XX века. – Кн. 2. – М., 2004. – С. 244.
7. Марія Маєрчик „Як яка дівчина з хлопцем не спить, то вона й не дівчина зовсім” (секс до шлюбу в українській традиції): до постановки проблеми // <http://abyss111.livejournal.com/3431.html#cutid1>
8. Бернштам Т.А. Вказ. твір. – С. 243.
9. Семёнов Ю. Пережитки первобытных форм отношений полов в обычаях русских крестьян XIX – нач. XX в. // Этнографическое обозрение – 1996. - №1. – С. 32 – 48.
10. Кистьяковский А.Ф. К вопросу о цензуре нравов у народа // „А се грехи злые, смертные...” – С. 43.
11. Там само. - С. 59.
12. Семёнова-Тянь-Шанская О.П. Жизнь „Ивана” // «А се грехи злые, смертные...” . – Кн. 1. – С. 694.
13. Кистьяковский А.Ф. Вказ. твір. – С. 61.
14. Там само. – С. 67.
15. Безгин В. Добрачные и внебрачные отношения в крестьянской среде второй половины XIX века // <http://www.tambovdem.ru/theses.php?id=gender0.bezgin>
16. Кистьяковский А.Ф. Вказ. твір. – С. 62.
17. Там само – С. 60.
18. Там само. – С. 63.
19. Безгин В. Добрачные и внебрачные отношения в крестьянской среде второй половины XIX века // <http://www.tambovdem.ru/theses.php?id=gender0.bezgin>
20. Gregory L. Freeze. The Wages of Sin (the decline of Public Penance in Imperial Russia) // Seeking God. The Recovery of Religious Identity in Orthodox Russia, Ukraine and Georgia. – Ed. S.K. Betalden. De Kalb. – 1993. – P. 61.
21. Там само. – С. 65.
22. Державний архів Чернігівської області (далі ДАЧО). – Черниговская палата уголовного суда Черниговской губернии. – Ф. 242. – Оп. 1.
23. ДАЧО. – Черниговская палата уголовного суда Черниговской губернии. – Ф. 242. – Оп. 1. – Спр. 137, 343, 344, 460, 771, 921.
24. ДАЧО. – Черниговская палата уголовного суда Черниговской губернии. – Ф. 242. – Оп. 1. – Спр. 878 „Дело об умерщвлении незаконного ребёнка крестьянкой с. Авдеевки Сосницкого уезда Зиновий Корнеевковой (крепостной)”.
25. Бернштам Т.А. Молодёжь в обрядовой жизни русской общины XIX – нач. XX вв. – Л., 1988. - С. 47.
26. ДАЧО. – Черниговская палата уголовного суда Черниговской губернии. – Ф. 242. – Оп.

1. – Спр. 137 „Дело о незаконном сожителстве казённой крестьянки Дарьи Носовцовой с Брянових Кустичь Стародубского уезда с казённым крестьянином Мязкиним и умерщвление его ребѣнка”. – Арк. 2.

27 Незаконные рождения // Брокгауз Ф., Евфрон И.А. Энциклопедический словарь// <http://be.sci-lib.com/article071095.html>

28. Шербинин П. Плод страсти роковой// «Родина». – 2003. – № 8//www.istrodina.com.

29. Безгин В. Добрачные и внебрачные отношения в крестьянской среде второй половины XIX века// <http://www.tambovdem.ru/theses.php?id=gender0.bezgin>

30. Семёнова-Тянь-Шанская О.П. Вказ. твір. – С. 681.

31. Семёнов Ю. Вказ. твір. – С.32 – 48.

32. Кісь О. Жінка в українській селянській сім'ї другої половини XIX – початку XX ст. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – Львів, 2001. – С.110.

33. Бандурка. Українські соромицькі пісні. – К., 2001.

В статье рассмотрен один из дискуссионных вопросов отечественной исторической науки - морально-этическая сторона взаимоотношений в среде сельской молодёжи и отношение общины к добрачным сексуальным связям. Обращается внимание, что, хотя утрата девушки девственности до свадьбы и осуждалась, но в повседневной жизни такие факты не были редкостью. Об этом свидетельствуют и архивные документы. Девушка могла скрыть утрату девственности до свадьбы или же, публично покавшись, избежать позорных санкций. Формированию достаточно свободных отношений в среде молодёжи благоприятствовали и вечерницы.

The article deals with rather discussion question of Ukrainian history - the moral aspect of the relationship among the youth in Ukrainian village. Also we examine the attitude of the community to the premarrital sexual contacts. While the loss of the girl's virginity before the wedding consider to be immoral, in everyday life such cases were not rare. The archive documents prove these facts. The girl could also hide the loss of her virginity or, through the public confession, avoid the punishment. The vechornitsy (traditional youth meeting) formed rather free relations among the youth.

УДК 061.22: 37(09): 502.2

Алла Осовик

ВНЕСОК ВІДОМОГО ПРИРОДОДОСЛІДНИКА А.Л. АНДРЖІЙОВСЬКОГО У ФОРМУВАННЯ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ В НІЖИНСЬКОМУ ЛІЦЕЇ КНЯЗЯ БЕЗБОРОДЬКА

У статті проаналізовано основні аспекти педагогічної та наукової діяльності відомого природодослідника А.Л. Андржійовського на посаді виконуючого обов'язки професора природничих наук в Ніжинському лицей князя Безбородька.

Питання відкриття вищих навчальних закладів в Україні наполегливо і всебічно обговорювалося у період Гетьманщини, а особливо в середині XVIII ст.

© Осовик Алла Петрівна – асистент кафедри екології та техногенної безпеки Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка, аспірант кафедри історії та культури України Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди.